

לדרך השימוש בפעלים המקראיים גר"ש ו-של"ח: משחק-רדיפה במגרשן של מילים סמי-נרדפות

משה צפור

תקציר

לפעלים הגזורים מן השורש של"ח יש במקרא גוונים ושימושים שונים, ביניהם גם בהוראה של גירוש. כאן רצוננו להצביע על שימוש מתוחכם בפועל זה, לעתים כשהוא בסמיכות מקום לשורש גר"ש, לעתים כשהוא עומד לעצמו.

תאריכים: השורשים של"ח, גר"ש; משחקי מילים

מאמר זה נולד כתוצר-לוואי של ספר ההולך ונכתב: **הקבלות ומערכת השוואות במקרא**.¹ אחד העניינים שצצו מתוך עיסוק בספר בראשית, הוא זוג השורשים של"ח ו-גר"ש והתייחסותם זה לזה, בין ששניהם מופיעים בסמיכות זה לזה, בין שהשורש של"ח נמצא לבדו.

* אני מבקש להודות לד"ר שולה אברמסקי על שקראה את המאמר והאירה עיני בדברים הרבה. במאמר זה הטקסט המקראי המנוקד שאוב מתוך התוכנה המקוונת **מקראות גדולות הכתר**, בההדרת פרופ' מנחם כהן, אוניברסיטת בר-אילן, גרסת 2009.

1 פרק מתוכו עומד לראות אור בכותרת: "המוטיב 'אשתי-אחותי ומלך'. שלושה סיפורים וארבעה וקריאה אחרת", שאנן (תש"ף). ראו עוד להלן הערה 13.

מספר המופעים של השורש גר"ש במקרא אינו גדול (כ-45). הוראתו ברורה: סילוק; להוציא כמה מופעים השייכים לשורש נבדל שעניינו, כנראה, כמו 'געש', 'סער'.²

לעומת זאת, במקרא מצויים למעלה מ-900 מופעים של פעלים ושמות הגזורים מאותיות השורש של"ח, בהוראות ושימושים שונים.³

גירושין ושילוח

נפתח בנושא פירוק קשר נישואין בחוק ובנוהג של תקופת המקרא. לא נעסוק כאן באספקט הסוציולוגי או הדתי אלא בעיקר במינוח. בלשון הבתר-מקראית המינוח המקובל הוא 'גירושין'. בפועל, הפעלת תהליך זה נתונה רק בידי האישה ולא בידי האישה.⁴ השורש המשמש במקרא לפעולה זו, החל מן החוק בספר דברים כד 1-4,⁵ וכלה בסיפורת, במליצה המקראית הוא של"ח בבניין פיעל, כדלקמן:

"וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָה וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ" (דב' כד 1; = שם, פס' 3).

ובהתאם לזה, כמטאפורה, המתייחסת אל מלכות אפרים כאישה נואפת:

2 ראו, למשל, מ"צ קדרי, **מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו**, רמת-גן תשס"ז, עמ' 167.

3 שורש זה נדון כפרק בפני עצמו אצל שולה אברמסקי, **גיבורות הצללים ביצירה פסיכולוגיסטית מקראית. סיפורן של מילים בעלילות יוסף ואנשי ביתו**, ירושלים תשע"ז, עמ' 31-47. מיון הפועל של"ח בבניין פֿעל ובבניין פֿעל (הכולל גם את בניין פֿעל) לפי ההוראות שונות - עמ' 31. אברמסקי דנה גם בשימוש הספרותי בשורשים הללו בסיפורי יוסף בספר בראשית. אכן יש להזהר מהכנסת כל המילים שהשורש שלהן הוא האותיות של"ח לתוך סל אחד. האמנם כולן מאותו שורש עצמו? במילונים המקראיים השונים יש פירוט המילים הללו ושימושיהן בתוך ההקשרים המגוונים. מילון משובח לקורא העברי: קדרי, **מילון העברית המקראית** (לעיל בהערה 2). חשוב לשים לב לצירופים שבהם המילה נמצאת (צירופים כבולים). ענייננו במאמר זה רק לשורש של"ח בהוראה של 'הרחיק מעליו' - בגוונים השונים.

4 כשם שבמקרא האישה היא ה'לוקח' אישה (או 'נושא אישה' - במשמע של יצירת קשר חברתי ומשפטי מחייב ביניהם), ואין האישה לוקחת איש. כך גם מי שיוצר את הגירושין/השילוח וכותב ספר כריתות הוא האישה. אין במקרא מעמד של גבר 'גרוש'. מקרה יוצא דופן, לכאורה, בסיפור על גירוש הגר ושמעאל, שבו אמו היא הלוקחת לו אישה (בר' כא 21). אבל לא ניזקק כאן לסוגיה זו. לעניין מילים נרדפות, בידול סגנוני או סמנטי ראו: יוסי פּרָץ, "על המילים הנרדפות במקרא", **לשון ומסורת**, הוצאת מכללת אורות ישראל, אלקנה תשע"ט, עמ' 57-78; הנ"ל, בתוך: דף שבועי, אוניברסיטת בר-אילן, פרשת בוא, תש"ף, מס' 1354.

5 למעשה החוק בספר דברים עוסק אך ורק באיסור על החזרת גרושה אל אישה - אחרי היותה לאיש אחר, אם הלה גם הוא גירשה. נוהל הגירושין משתמע מתוך פסקה זו, חלקית, רק בעקיפין: האיש כותב לה 'ספר כריתות' ונותן בידה, ומשלח אותה מביתו.

"הן [=אם] יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִלָּךְ וְהִלָּכָה מֵאִתּוֹ וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר, הַיָּשׁוּב אֵלֶיהָ עוֹד?!"⁶ הלאו קְנוּף תִּחְנַף הָאֲרֶזֶן הִיא!" (יר' ג 1). מעמדה של אותה אישה במטאפורה חמור יותר: "וְאֵת זְנִית רְעִים רַבִּים!". ובהמשך המטאפורה (ביחס לאחותה של אותה אישה, מלכות יהודה): "וְאָרָא [= ו'תרא',⁷ מלכות יהודה] כִּי עַל כָּל אַדּוֹת אֲשֶׁר נֶאֱפָה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל שְׁלַחְתִּיהָ, וְאֵתָן אֶת סֵפֶר כְּרִיתֶיהָ אֵלֶיהָ – וְלֹא יֵרָאֶה בְּגֵדָה יְהוּדָה אַחֻתָּהּ, וְתִלְךָ וְתִזְנֶן גַּם הִיא; וְהָיָה מִקֵּל זְנוּתָהּ וְתִחְנַף אֶת הָאֲרֶזֶן" (ג 8-9).

אותו לשון בתוכחתו של הנביא: "אִי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוֹת אִמְכֶם אֲשֶׁר שְׁלַחְתִּיהָ? ... וּבִפְשָׁעֵיכֶם שְׁלַחְתָּ אִמְכֶם" (יש' נ 1). אכן, כאן היפוכו של דבר: האישה "שְׁלַחְתָּ", אבל לא בגלל מעשיה, אלא בשל פשעי בניה.⁸

חלק מעונשו של אדם אשר "הוֹצִיא שֵׁם רַע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל" הוא: "וְלוֹ תְהִי לְאִשָּׁה, לֹא יוּכַל לְשַׁלַּחָהּ כָּל יָמָיו" (רב' כב 19). אותו עונש מוטל גם על אנס (כב 29).

בסיפורת: "וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֵתָן מִשָּׁה אֶת צִפְרָה אִשְׁתּוֹ מִשָּׁה, אַחֵר שְׁלוּחִיהָ" (שמ' יח 2).⁹

6 בנקודה זו יש סטייה מסוימת מן הבסיס בחוק אשר בספר דברים, שעליו בנויה המטאפורה, שכן השאלה הרטרית הצפוייה הייתה להיות מעין 'היכול עוד להשיבה אליו?'. בהמשך הפסוק נאמר: "וְיָשׁוּב אֵלָי"; ומסתבר שזו חזרה על התמיהה אשר בראשית הפסוק. אולם קיימת גם תפיסה אחרת, לפיה כאן מציג ה' את אהבתו לעמו, הגוברת על החוק הכתוב בתורתו שלו - חוק האוסר השבת גרושתו אם בינתיים הייתה לאיש אחר; ומקל וחומר אם זנתה 'עם רעים רבים'. זו דעת רש"י (על-פי בבלי, יומא פו ע"ב, הלמד מכאן על כוחה של תשובה). כך גם פרשנים אחרים, מבני ברית ושאינם בני ברית. הם קוראים את המילים "וְיָשׁוּב אֵלָי" כמשפט חיווי ולא כתמיהה. דעות שונות בטעם החוק בספר דברים, ראו: מ' צפור, "על גירושין ועל חידוש נישואין", בתוך: מ' גרובר ואחרים (עורכים), **תשורה לצפריה**, באר שבע תשע"ג, עמ' 345-358; Moshe A. Zipor, "Divorce and Restoration of Marriage (Deut. 24:1-4)", *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* 20 (2014), pp. 127-140; ע' מינקה, "התנהגות האל לאור איסור השבת גרושה: ההפתעה הנורמטיבית כאמצעי רטורי בהושע ב", **בית מקרא** סד (תשע"ט), עמ' 311-333.

7 ראו BH; כך כבר קבע שד"ל; ראו גם: ש' ורגון, **שמואל דוד לוצאטו, ביקורתיות מתונה בפירוש המקרא**, רמת-גן 2013, עמ' 118-119; 221.

8 ראב"ע הצביע על הניגוד שבין דברי הנביא כאן לבין דברי ירמיהו (המובאים למעלה), והוא מיישב: דברי ישעיה נ 1 מוסבים על מלכות יהודה, שהרחקתה זמנית, וסימן לכך, שלא ניתן לה 'ספר כריתות', ואילו דברי ירמיהו על גירוש מוחלט וסופי מתייחסים להגליית עשרת השבטים. (רד"ק אימץ גישה זו בשינוי-מה). פתרון אחר לר' יוסף קרא (בן זמנו ותלמידו של רש"י). הוא פותר את דברי ישעיהו, שאלו הם דברי המענה של עם ישראל לאומרים שהאל הרחיק את היהודים מעליו: 'היכן ספר הכריתות?! אין אלו גירושין וניתוק, אלא כמי שכועס על אשתו לשעה, ולמחר מתפייס ומחזירה. ניכר שמובלע כאן הפולמוס היהודי - נוצרי אודות מעמדו של העם היהודי לפני האלוהים.

9 אכן, ייתכן שאין כאן עניין של הרחקה לצמיתות אלא של החזרתה למקומה; ראו למשל: קדרי, **מילון** (לעיל בהערה 2), עמ' 1098.

למעמדה של גרושה

וכנגד, קיים במקרא התואר 'גרושה' במקומות הללו – כולם בחוקי הכוהנים:

"אִשָּׁה זִנְיָה וְחֻלְלָה לֹא יִקְחוּ, וְאִשָּׁה גְרוּשָׁה מֵאִשָּׁה לֹא יִקְחוּ" (ויק' כא 7).

על 'הכהן הגדול מאחיו' נאמר: "אֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה וְחֻלְלָה זִנְיָה – אֵת אֵלֶּה לֹא יִקַּח" (כא 14).

בהבדל-מה קובע החוק בספר יחזקאל: "וְאֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה¹⁰ לֹא יִקְחוּ לָהֶם לְנָשִׁים... וְהָאֲלֹמְנָה אֲשֶׁר תִּהְיֶה אֲלֹמְנָה מִכֶּהֱן יִקְחוּ" (יח' מד 22).¹¹

צמד המונחים 'אלמנה וגרושה' נמצא בתוך חוק נוסף הקשור בכוהנים: "וּבַת כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה אֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה, וְזָרַע אִין לָהּ, וְשָׂבָה אֶל בֵּית אָבִיהָ כְּנַעוּרֶיהָ: מִלְחָם אָבִיהָ תֹאכֵל" (ויק' כב 13).

בתוך חוק מתחום אחר שאינו קשור בכוהנים (באותו קורפוס): "וַיִּנְדָּר אֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה – כֹּל אֲשֶׁר אָסְרָה עַל נַפְשָׁה יָקוּם עָלֶיהָ" (במ' ל 10).

סילוקה של הגר מבית אברהם – 'גירוש' או 'שילוח'?

והנה צירוף מעניין של שימוש בשני השורשים ה'סמי-נרדפים' הללו, של"ח ו-גר"ש; נביא את המסופר כלשונו (בר' כא):

כא 10: וַתֹּאמֶר [שרה] לְאַבְרָהָם: גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ [...]

11: וַיִּרַע הַדָּבָר מְאֹד כְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנֹו.

אברהם ניצב עתה בפני דילמה קשה. שתי נשיו, שתיהן אימהות ילדיו. 'גֵּרְשׁ' – כפי שרה הזועמת; "הָאֵמָה הַזֹּאת", "בְּנָהּ". אך לאברהם זהו "בְּנֹו". רק אחרי אישורו של האלוהים לתביעת שרה בדרך שהניחה את דעתו (פס' 12-13), נעתר לה אברהם; אך כמה חמלה מתגלית באופן שבו הוא מבצע את המוטל עליו – כמי שכפאו שד. הבה נאזין ללשונו של הכתוב:

10 צמד המונחים 'אלמנה וגרושה' נמצא בתוך חוק נוסף הקשור בכוהנים: "וּבַת כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה אֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה, וְזָרַע אִין לָהּ, וְשָׂבָה אֶל בֵּית אָבִיהָ כְּנַעוּרֶיהָ: מִלְחָם אָבִיהָ תֹאכֵל" (ויק' כב 13).

בתוך חוק מתחום אחר שאינו קשור בכוהנים (באותו קורפוס): "וַיִּנְדָּר אֲלֹמְנָה וּגְרוּשָׁה – כֹּל אֲשֶׁר אָסְרָה עַל נַפְשָׁה יָקוּם עָלֶיהָ" (במ' ל 10).

11 בתלמוד ניסו ליצור תיאום בין המקורות הללו באמצעות ביאור המילה "מִכֶּהֱן": "מן המשיאים לכהונה" (מקרב אלו אשר רשאי כוהן לשאת לאישה; בבלי, קידושין ע"ב).

14: וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֹקֶר, וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֶמֶת מִיָּם, וַיִּתֵּן אֶל הַגֵּר, שֶׁם עַל שְׂכָמָה וְאֵת הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחָהּ.

דומה, שבמכוון נוקט כאן הכתוב את שני הפעלים המגדירים מעשה של שילוח/ גירוש אישה מבית אישה בכדי להבחין בין כוונתה של שרה לבין מעשהו של אברהם. אברהם 'משלח' את הגר ואת הילד; אינו 'מגרש'. ואין כל חשיבות לכך אם הקשר המשפטי-פורמלי בין הגר, אָם בנו הבכור, ובין אברהם, ועתה התרת הקשר, הם בדמות נישואין 'פורמאליים' והתרתם; אבל אין ספק שההבדל בין שני השורשים בהקשר זה יש לו משמעות עניינית. יושם לב גם לזה, שהתיאור בפס' 14 מהדהד את סיפור העקידה של בנו האחר של אברהם (כב 3).¹²

גירוש/ שילוח האדם מגן עדן¹³

אחרי שהאדם עבר על הציווי שלא לאכול מפרי עץ הדעת, וכדברי האל, "הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִן חַד מִן עֵץ הַיָּדָע טוֹב וְרָע" (בר' ג 22; בדיוק כדברי הנחש, ג 5), נשקפת סכנה ממשית: "וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יְדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים, וְאָכַל – וְחַי לְעֹלָם!"; וכך ייהפך להיות 'אלוהים' נוסף על הארץ (פס' 22)... ולכן ננקט הצעד הבא:

בר' ג 23: וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעַבְדָּךְ אֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם;

24: וַיִּגְרֶשׁ אֶת הָאָדָם...

עתה הטקסט פתוח לפרשנות באחת משתי אפשרויות: (א) פס' 24 הוא ביאור של הפועל "וַיִּשְׁלַחְהוּ" בפס' 23 (וכאמור, השורש של"ח כשלעצמו הוא דו-משמעי); (ב) אלו שני עניינים שונים: האחד, שניתנת לו עתה תעסוקה חדשה, בתנאים פחות נוחים (ראו פס' 17-19), והשני, גירוש מגן-עדן, והפקדה ("וַיִּשְׁכַּן") של הכרובים ו'להט החרב המתהפכת' לשמור שלא יוכל להגיע אל עץ החיים (פס' 24). הלשון "וַיִּשְׁכַּן" מציינת הושבה בדרך קבע.

12 נושא מעניין לעצמו הוא מחאתו השתוקה של אברהם כנגד הדרשה לגרש את בנו האחר, ישמעאל, שגם הוא 'יחיד', 'אהוב' (ראו יז 16, 18) והחמלה כלפיו וכלפי אמו. אין הוא מביע רגשות מעין אלה כאשר הוא נתבע לעקוד את בנו האחר, יצחק. התיאור הרגשי, "... אֶת בְּנִי, אֶת יְחִידִי אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ, אֶת יִצְחָק" (כב 2) נאמר בפיו של ה', המעמיד את אברהם בניסיון קשה ודילמה חמורה, ואברהם מציית מיד, ללא מחאות. אכן, אלו שני מצבים שונים: כאן הציווי ניתן מאת ה' עצמו. לבעלי המדרש יש כאן כר נרחב לתאר את המתחולל בתוך נפשו של אברהם.

13 ראו בהרחבה מאמר דיגיטלי באתר של מכללת גבעת וושינגטון: "הגירוש מגן עדן - תרשים לקריאה בתנ"ך בדרך אחרת"; ראו: <http://www.washington.ac.il/rashutmechkar/files/2019/07/> בראשית-ב-סיפור-גן-עדן-מאמר--25משה-2019-7-16.pdf

מן ה'שילוח' של שְׁנֵי אֵל ה'שילוח' של ישראל ממצרים

מכאן לשימוש בהקשר אחר. כבראשית יב מסופר על אברם ושרי במצרים, על פרעה הלוקח את שרי לו לאישה, והוא 'מיטיב' לאברהם. ה' "מַנְגֵּעַ" את פרעה ואת ביתו ב"נְגָעִים גְּדֹלִים". ואז קורא פרעה לאברהם לשיחת נזיפה על שהכשיל אותו בכך שהציג את שרי כאחותו, והוא חותם: "וְעַתָּה הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ – קַח וְלֵךְ!" (יב 14-18). ועתה לענייננו. סיום הפרשה: "וַיֵּצֵא עֲלָיו פְּרַעֲהַ אֲנָשִׁים, וַיִּשְׁלַח אֹתוֹ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ" (יב 19-20). מה טיבם של אותם 'אנשים' ומה היה תפקידם? מהי המשמעות של אותו 'שילוח'? האם היה זה 'מתן רשות ללכת', ואותם 'אנשים' נועדו ללוותם בדרך כבוד (השוו דברי הנזיפה של לבן ליעקב, שברח מבלי להיפרד מאבי נשותיו; בעוד שכוונתו של לבן – לדבריו – הייתה: "וְאֲשַׁלְּחֶךָ בְּשִׁמְחָה וּבְשָׂרִים בְּתֶף וּבְכִנּוּרִי"; בר' לא 27); או אולי היה זה גירוש, וה'אנשים' הופקדו לדאוג שאברם ושרי יוצאים מגבולות הממלכה על מנת שלא לחזור?

הנהגה בסיפורי ישראל במצרים בספר שמות יש הדהוד לפרשה זו.

שמ' יא 1: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: עוֹד נִגַע אֶחָד אָבִיא עַל פְּרַעֲהַ וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרַי כִּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה; כִּשְׁלַחוֹ כְּלָה גָרֵשׁ יִגְרַשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה."

ההיגד האחרון נראה כהבהרה, מהו אותו 'שילוח': לא 'י ר ש ה' לכם ללכת', אלא 'גָרֵשׁ יִגְרַשׁ'¹⁴.

ובדומה לזה:

שמ' ו 1: "עַתָּה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה, כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחֶם, וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרַשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ."

מעניין ביותר הוא משחק המילים בפסוק שמ' י 3-11. משה ואהרן מציגים בפני פרעה את דרישתו של ה':

י 3: "שִׁלַּח עָמִי וַיַּעֲבֹדְנִי!".

14 המשמעות של המילה 'כלה' בפסוק זה אינה בטוחה; האם היא במשמע של 'בהחלטיות', כמו למשל בשמ"א כ 33, או של 'כילוי', כמו יח' כ 17 (אותה בעיה בבראשית יח 21). שאלה נוספות: האם היא מתחברת בפסוק זה עם המילה 'כשלחו' או עם 'גרש יגרש', או שזו מילה העומדת בפני עצמה (ויש אפוא מקום להטיל פסיק לפני ולחריה)?

עברי פרעה שוטחים בפני פרעה את מצוקתם:

י 7: "עַד מְתֵי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ?"

שֶׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים, וַיַּעֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם! הֲטָרַם תִּדְעֵ כִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם?!"

אך כך משיב פרעה למשה ולאהרן:

י 10-11: "הֲיִי כֵן ה' עִמָּכֶם, כְּאֲשֶׁר אֶשְׁלַח אֶתְכֶם וְאֵת טַפְכֶם; רְאוּ, כִּי רָעָה נִגְדַּ פְּנֵיכֶם.

לֹא כֵן; לָכוּ נָא הַגְּבִרִים וְעַבְדוּ אֶת ה' – כִּי אֶתְהָ אַתֶּם מִבְּקָשִׁים!"

ומיד מוסיף לדבריו מעשה:

י 11: "וַיִּגְרַשׂ אֶתֶּם מֵאֵת פְּנֵי פְרַעֲהָ."

גם אחרי מכות אחרות שניתכו קודם לכן על המצרים ושהביאו לנכונותם לקבל את דרישות משה ואהרן, בוטלה הסכמתם מיד עם סור המכה מעליהם (כגון שמ' ח 4, 11; ט 28, 35). אך בפסוקים הנזכרים כאן, מובלט המהפך בהלוך הרוחות באמצעות משחק-המילים בכפל המשמעות של השורש של"ח.

לאחר המכה הקשה ביותר, מכת בכורות, חלה התפנית:

יב 33: "וַתַּחֲזֹק מִצְרַיִם עַל הָעַם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ, כִּי אָמְרוּ: כָּלְנוּ מֵתִים!"

אך ראו את ההמשך, אחרי שבני ישראל יוצאים מן הארץ:

יד 5: "וַיִּהְיֶה לְבַב פְּרַעֲהָ וַיַּעֲבְדֵי אֶל הָעַם וַיֹּאמְרוּ: מַה זֹּאת עֲשִׂינוּ, כִּי שֶׁלַּחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעֲבָדְנוּ?!"

ה'שילוח' בחיפזון את ישראל, מתוך חרדת "כָּלְנוּ מֵתִים!", ומשמעותו למעשה גירוש (ראו גם יב 39), הפך עד מהרה לתחושה של "שֶׁלַּחְנוּ" [אפשרנו ללכת' – מתוך אוילות] אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעֲבָדְנוּ!¹⁵

15 יושם לב לכך, שקודם לכן דרשו מצרים מפרעה: "שֶׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים [כדי ש] יַעֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם!" (7); ולאחר מכת בכורות (יב 33) אינם תולים עוד את שילוחם של ישראל בזה שיציאתם מיעודת רק כדי לעבוד את אלוהיהם. האירוניה היא, שעתה נזעק פרעה על ששחררו מלעבוד את מצרים. לאירוניה צד שני: דברי חרטה משמיעים גם ישראל, אשר זה עתה יצאו ממצרים 'ביד רמה', כאשר הם רואים את צבא מצרים רודף אחריהם, וכך הם מטיחים בפני משה: "הַמְּבִלִי אֵין קִבְרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בְּמִדְבָּר? מַה זֹּאת עֲשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם? הֲלֹא זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ

האם 'שלחו' את יצחק בכבוד או גרשו אותו?

יצחק יושב בארץ פלשתים, נאחז במקום, זוכה להצלחה כלכלית רבה ומעורר את קנאתם של יושבי המקום (בר' כו 12-14). בשל כך מצווה עליו אבימלך מלך פלשתים: "לֶךְ מֵעַמְנוֹ, כִּי עֲצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד" (פס' 16); ויצחק נאלץ לנדוד אל מקום אחר. מאוחר יותר באים אליו אבימלך ושר צבאו לביקור, אך יצחק הפגוע מביע את עלבונו:

פס' 27: "מִדְּוַע בָּאתָם אֵלַי? וְאַתֶּם שָׂנֵאתֶם אֹתִי וְתִשְׁלַחֲנִי מֵאַתְכֶּם!".

ה'אורחים' מבארים, שהם רואים כי ה' עימו, ולכן הם מבקשים לכרות אתו ברית ("אֶלֶּה", פס' 28):¹⁶

כו 29: "אִם תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רְעָה,¹⁷

כָּאֲשֶׁר לֹא נִגְעַנּוּךָ,¹⁸

וְכַאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמָּךְ רַק טוֹב, וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם."

והם מוסיפים דברי חנופה: "אֵתָה עֵתָה בְּרוּךְ ה'".

דבריו של אבימלך נראים מופרכים, במיוחד נוכח התנהגותו המתוארת קודם לכן. הוא בוודאי תומך יתדותיו בפרשה שהתרחשה קודם, אחרי שיצחק הציג את רבקה אשתו כאחותו, וכמעט הביא אנשים לידי מכשול (פס' 7-10). אבימלך נזף בו, אך מצווה את כל עמו: "הֲנִגַּע בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמָת!" (פס' 11). המשתמע, שהם רשאים להישאר במקום ללא הגבלה. ה'שילוח' (פס' 16) – שכמותו כגירוש – אירע לאחר תקופה ארוכה, ומטעמים שונים לגמרי. האמנם לזאת ייקרא "וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם" ?

אך נראה שמאזן הכוחות השתנה, ועתה אבימלך הוא המבקש את חסדי האיש אשר ה' אתו. יצחק מתפייס, עושה להם משתה. ולמחרת –

בְּמִצְרַיִם, לֵאמֹר: חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעַבְדְּךָ אֶת מִצְרַיִם, כִּי טוֹב לָנוּ עֲבַד אֶת מִצְרַיִם מִמָּתְנוּ בְּמִדְבָּר" (יד 11-12). אכן, זייהפך לבב העם אל פרעה (השוו יד 5)...

16 המילה "אֶלֶּה" במקרא מציינת שבועה חמורה, וכן ברית ובתוכה העונשים על הפרתה, וכמו כן במשמעות של קללה, זו שתחול על מי שלא מקיים את כללי הברית.

17 זו לשון מקוצרת של שבועה והשבעה. לא נוסף כאן אותו חלק אינטגרלי, שהרבה פעמים אינו נאמר במפורש, אבל הוא משתמע מאלו – מילות איום בעונש. כך במקרה שלפנינו, כאילו אומרים: 'כה יעשה לך אלוהים וכה יוסיף [עונש, פורענות], אם תעשה עמנו רעה'. ראו שמ"א 17 ג; שמ"ב ג 35, ועוד כהנה. וכך יש אפוא להבין את בר' יב 22-23. ואגב, בהתאם לזה יש לקרוא את תה' צה 11 (ראו גם במ' יד 21-23).

18 למילותיו אלה של אבימלך, "לֹא נִגְעַנּוּךָ", יש גם אסוציאציה עם שימוש אחר בשורש נג"ע, כמו בבראשית יב 17.

כו 31: וַיִּשְׁכְּמוּ בַבֶּקֶר, וַיִּשְׁבְּעוּ אִישׁ לְאַחֵיו, וַיִּשְׁלַחֶם יִצְחָק, וַיֵּלְכוּ מֵאֵתוֹ בְּשָׁלוֹם."

עתה יצחק הוא המשלח – וזהו 'שילוח' מסוג אחר, לא כמעשהו של אבימלך.

המשתמע מהדוגמאות שהבאנו, שהפועל של"ח משמש במגוון הוראות, לעתים במשמעויות מקוטבות: יש שהוא מורה על משמעות שלילית, כוחנית, במקביל ל-גר"ש, אך מצינו שהוא משמש גם בהוראה חיובית של לווי בדרך של כבוד. מנעד הוראה זה אינו מתברר אלא מתוך עיון מעמיק בהקשר, אך עדיין קיימים מופעים שהמשמעות עשויה להתבאר לכאן ולכאן. ויש אשר הסופר המקראי נוקט במכוון את שני השורשים הללו יחדיו, ובכך מוסיף משמעות סמויה נוספת לדבריו.

